

Zeki Yıldırım, *Kur'ân Aydınlığında Bilgi Kavramı: Fabreddîn Râzî Özelinde Bir İnceleme* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2008), 157 ss.

The Concept of Knowledge in the Light of the Qur'an: An Analysis Specific to Fakhr al-Din al-Razi by Zeki Yıldırım

ALİ YILMAZ

Atatürk University

Received: 29.04.2024 | Accepted: 30.06.2025

Klasik metinlerde olduğu gibi eserin yazılış sebebi, konusu, amacı, önemi, başlıca bölümlerini ve muhtevasını tanıtan Yıldırım, konuya giriş yapmadan önce ilim anlayışının ne olduğunu açıklar. Ona göre ilim anlayışı, bir metni bilmenin, anlamının imkânını, kaynaklarını ve yöntemlerini içerir. Bu nedenle bilgi üzerine kurulmuş anlama ve yorumlama esaslarına dayalı bir yorum söz konusu olduğunda hangi bilgi anlayışına göre hareket ettiğimiz akla gelir.

Akabinde o, bu eseri niçin kaleme aldığından bahseder. Nitekim onun bu husustaki ifadeleri şöyledir: Onun, özellikle tefsir disiplinindeki yönteminde göze çarpan, yakini bilgiyi arayışı ve bilginin elde edilmesi gibi epistemolojik problemlerin olması, bizi ayrıca onun bilgi ve yöntem anlayışını incelenmeye sevk etmiştir (s. 14).

Çalışmanın giriş kısmında kısaca bilgi felsefesinin tarihi seyri ve önemi üzerinde durulmuş daha sonra da Râzî'nin ilim anlayışı, metodu ve genel anlamda bilgi teorisi konusunda bilgi verilmiştir. Yazar, Razi'nin tefsirinde bilginin tanımı, kaynağı ve bilgiye ulaşma yön temleri konusunda anlama ve yorumlama süreçlerinin tümüne değindiğini ifade etmiştir.

Razi'nin bilgi felsefesini tefsirinde nasıl uyguladığına geçmeden önce genel anlamda ve giriş mahiyetinde bilgi felsefesinin konusunun bilginin nasıl elde edildiğini ve bilen (özne) ile bilinen (nesne) arasında nasıl bir

bağlantı bulunduğunu araştırma olduğunu söyler, akabinde şu soruları sorar ve eserin diğer bölümlerinde bunları cevaplamaya çalışır: Gerçekten insanoğlu bir şeyin mahiyetinin ne olduğunu bilebilir mi? Bilgi nedir, bilgiyi nasıl kazanırız? Bilgiyi elde etmede aklımızın ve duyularımızın rolü nedir? Yoksa sezgi mi gerçeği ve doğruyu bize haber veriyor. Bilgiye ulaşmada haberlere ihtiyaç var mıdır? Evrendeki her şeyi mi yoksa sınırlı bir alanı mı biliyoruz? Elde ettiğimiz bilginin doğruluğunu nasıl anlarız? (s. 19)

Yazar, Râzî'nin (606/1209), usûlde Mutezile ekolu ile Sünni ekolu birleştirdiği gibi; kelâmcılarla filozofların görüşlerini de sentezleyerek kelâm ve felsefeyi birleştirdiğini belirtmektedir. Ayrıca o, bu bölümde İslâmiyette din-ilim kaynaşmasına, imân ile bilginin sıkı bir ilişkisinin olduğuna dikkat çeker (s. 22).

Birinci bölümde, bilginin tanımını ele alan Râzî, mutlak ilmin tanımı konusunda üç yaklaşım olduğunu belirtir. O, bu yaklaşımları Râzî özelinde değerlendirir ve akabinde müellifin bilgi tanımı hakkındaki görüşlerini serdedir. Ona göre, birinci yaklaşımda, mutlak bilginin apaçık ve zaruri olması hasebiyle tanımlamaya ihtiyaç duymayacağı ve kendiliğinden elde edilebileceği, ikinci yaklaşımda, mutlak ilimin zarûrî ve apaçık değil aksine nazârî olması hasebiyle taksim ve temsil ile (bölerek ve örneklendirerek) tarif edilebileceği, üçüncü yaklaşımda ise mutlak ilmin kesbî ve nazârî olduğunun, tanımın da zor olmadığının ifade edildiği nakledilir (s. 26-28).

Yazar, Râzî'nin Bakara 31. âyeti tefsir ederken sekiz farklı bilgi tanımını aktarır her birinin altına kendi değerlendirmesini yaptığını belirtir. Akabinde, Râzî'nin bilginin tanımlarından “ilim malumun olduğu gibi yani nasılsa o şekilde bilinmesidir” şeklindeki bir tarifini nakleden Yıldırım, bu konuyu son olarak şöyle değerlendirir. O, Râzî'nin bilginin, ancak kendisiyle tanımlanabileceğini ve bilinebileceğini, bilginin başkası ile tanımlanabileceğini ve bilinebileceğini söylemenin bir kısır döngü olacağını, bu gerekçelerle yapılan çeşitli bilgi tanımlarına karşı çıktığını ifade eder. Yazara göre Râzî, mutlak ilim tanımlarını değerlendirirken hem insanın hem de Allah'ın ilmini birlikte göz önünde bulundurur. Aslında onun bu tutumu, tüm Eş'ariler tarafından yapılan bilgi tanımlarında görülmektedir (s. 28-32).

Bu bölümde dikkat çeken bir diğer önemli husus, marifet, hikmet, suûr, idrâk, tasavvur, tasdik, zihin, bedâhet, zann, fıkıh gibi ilim kavramının eş anlamlarının kısa başlıklar hâlinde ele alınmasıdır. Yıldırım, burada ilim

ve marifet arasındaki ayrıma dikkat çekmekte ve bu farklılığı şöyle açıklamaktadır: Zorunlu olduğu için ilim aracısız, marifet ise, vâsita ile bir şeyi idrâk etmek anlamında kullanılır. Bu nedenle, “Allah âlimdir” denildiği halde, “Allah ariftir” denilemez. Çünkü marifet, düşünme yani akli üzerinde istidlal yoluyla bilgi elde etmek anlamında olduğu için bunun Allah’a nisbet edilmesi doğru değildir. Son olarak yazar, hikmet kavramının kendi içerisindeki sınıflandırmasına değinmiş, ardından ilim, mârifet ve hikmet terimlerini karşılaştırarak hikmetin ilim ve marifet açısından önemine vurgu yapmıştır. Ona göre, hikmet kavramı, ilim ile marifeti hassas bir dengeyle birleştirir. Bütün ilim ve marifet, hikmet odak kelimesinin semantik anlam alanı ve açıklığı içerisinde var olup, ondan ayrı düşünülebilecek ve değerlendirilebilecek şeyler değildir. (s. 38-39)

İkinci bölümün, diğer bölümlere nazaran daha hacimli olduğu müşâhade edilmektedir (s. 57-131). Bunun sebebinin bilginin kaynağı meselesi başlığı altında esbâbü’l-ulûm (bilgi elde etme yolları) olarak ifade edilen “duyular, akıl, doğru haber ve ilhâm” konularının ayrı ayrı ele alınıp değerlendirme yapılmasıdır. Dolayısıyla mevzûların geniş işlendiği bir bölümde, kritize edilen bilgileri genişçe nakletmek yerine, her bir başlık hakkında kısa kısa alınan notların aktarılmasının konuların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı mülâhaza edilmektedir. Bölümdeki birinci başlık olan duyular hususu incelendiğinde, duyuların eşyanın hakikatini ve mâhiyetini idrâk etmede yeterli olup olmadığının tartışıldığı görülmektedir.

Yazar, duyularla eşyanın ilmi arasında engeller olduğundan, bu yolla elde edilen bilgiler eşyanın hakikatını ve mahiyetini idrak etmekte yeterli olmadığını belirtir. Ayrıca duyuların, tecrübe alanını aşan birtakım gaybi konuları da idrak etmekte yeterli ifade eder. Nitekim o, varlığın sebep ve hikmetlerini, iyi ile kötünün, güzel ile çirkinin birbirinden ayırt edilmesi için, duyularla elde edilen bilgilerin akıl yoluyla değerlendirilmesine ihtiyaç olduğuna vurgu yapar. Aklın gerekliliğine işaret eden Yıldırım, bu durumu Râzî’nin akıl hakkında yaptığı tanımıyla destekler: “Gerekli olan şeylerin gerekliliğini ve imkânsız olan şeylerin imkânsızlığını bilmektir.” (s. 71) Râzî’nin ilim ile akıl konusundaki değerlendirmesinin tefsirine de yansıdığını ifade eden (s.72) yazar, akıl-kalp ilişkisi çerçevesinde Râzî’nin kalp ârif olduğunda mâruf olur sözünü naklederek onun tasavvufi yönüne işaret eder. Nihâi olarak Yıldırım, aklın yeri tartışmasını yapar ve bu konudaki

görüşleri nakleder. Aklın İslâm'da önemli bir bilgi kaynağı olduğuna vurgu yaparak İslâm'da evrensel anlamda “mutlak akılcılık”ın değil yalnızca sadece “izâfî akılcık”ın bulunduğundan söz edinilebileceğini ifade eder.

Yıldırım, bir diğer başlık olan doğru haber hususunda, Râzî özelinde her türlü bilginin arka planında kutsallık olduğuna vurgu yapar. Vahyin anlaşılması için akla ihtiyaç olduğunu söyleyen yazar, vahiy, duyular ve akıl arasındaki ilişkiyi görmede olayındaki “göz, ışık ve görülecek obje” arasındaki ilişkiye benzetir. Nitekim o, duyu organlarıyla takviye edilmiş aklın her şeyi kavramaya yeterli olmadığını, şehadet alemiyle ilgili bilimsel bilgiler elde etmeye yeterli ve yetkili ama, gayb alemiyle ilgili konularda gücünün sınırlı olduğunu ifade eder. Dolayısıyla ontolojik bir alan olan gayb, her ne kadar duyular yoluyla algılanan deney ve gözlem konusu olmadığı için insan aklı ile bilinemez ise de vahyin yardımı ile aklın anlayabileceği bir duruma getirilebileceğini söyler. (s. 96)

İkinci bölümde en son başlık olan ilhâm konusunun, tasavvufta bilgi kaynağı açısından önemli bir konu olması ve Râzî'nin tasavvufî yönünün bulunması hasebiyle genel olarak sûfîlerin görüşleri çerçevesinde ele alınmasının yerinde bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Yazarın, konuyu “ilhâm kesbî midir? Vehbî midir?” sorusu etrafında işlenmeye çalıştığı müşahede edilmektedir. Öncelikle o, bu hususta Zemahşeri (ö. 538/1143), Nesefî (ö. 710/1310) ve Elmalılı gibi dirâyet müfessirlerin Şems sûresinin 8. âyetinde geçen “elheme” kelimesini Allah'ın nefse iyilik ve kötülükleri öğretmesi ve kavratması tarzında yorumlayarak ilhâmı, kulun kesbine paralel bir şekilde kendi nefsinde ortaya çıkan bir mertebe olarak değil, insana doğuştan verilen bir mevhibe, bir kabiliyet olarak telakki ettiklerini ifade eder.

Akabinde Yıldırım, sûfîlerde bilginin zâhir-bâtın, maddî-mânevî, bedenî-rûhî ayırımına ve sülûk ile yaşanarak elde edilen bilginin akıl ve istidlâl yoluyla kazanılan bilgiden daha üstün olduğuna dikkat çeker. Böylece o, sûfîler nezdinde ilhâmın vehbî olduğuna ve akıl ve istidlâl yoluyla elde edilen kesbî bilgilerden üstün olduğuna vurgu yapar. Yazarın mezkûr bölümde, ilham kavramını müfessirler ve sûfîler nezdinde izâh etmeye çalıştıktan sonra Râzî özelinde kelim, felsefe-tasavvuf-tefsir arasındaki bağlantıya dikkat çekmesi disiplinler arası ilişkilerin gösterilmesi açısından önemlidir. Öyle ki o, Râzî'nin tefsirinden tasavvufî yönüyle ilgili örnekler verdiğimizde daha iyi görüleceği gibi, tasnif ve yapı bakımından olduğu gibi konu

ve muhteva açısından da Kelâm-Felsefe-Tasavvuf-Tefsir arasında köprüler kurarak epistemolojik açıdan kendisinin bakış açısını genişlettiğini belirtir.

Bu bölümdeki isabetli yöntemlerden birisi de, Şiâ'nın bilgi anlayışının ele alınması ve sünî ve şii âlimler arasındaki farklılığa değinmesidir. Nitekim o, Râzî gibi sünî âlimlerin bazı âyetlere dayanarak kıyâs yoluyla üretilen bilgiyi kabul ederken, Şia, özellikle Nisâ 59 ve 83. âyetlerde sözü edilen "ulu'l-emr"den maksadın, müçtehid âlimler değil, sadece masum imamlar olduğunu ileri sürer. (s. 127-128)

Yıldırım, Kur'an hususunda Ehl-i Sünnet ile Şiâ arasında yorumlama dışında herhangi bir ihtilafın olmadığı, hadis alanında ise Şia, sadece imamlardan rivâyet edilen hadisleri ve bunların bilgi değerini kabul ettiğini belirtir. Son olarak o, bu başlığı şöyle özetlemektedir: Şia, Ehl-i Sünnet'in aksine, sahabîlerden değil sadece imamlardan rivâyet edilen hadisleri, masum imamların icmasını ve yine bu imamların içtihadını kabul etmektedir. Dolayısıyla delil getirme ve hakikate ulaşma konusunda sadece Ehl-i Beyt'ten gelen bilgileri makbul ve değerli sayma iddiasındadır. (s. 131)

Diğer bölümlere nazara çok kısa bir şekilde ele alınan üçüncü bölümde, ilimlerin taksim meselesi işlenmiştir (s. 133-140). Ona göre, ilimlerin tasnifi yapılırken kimi zaman konu, gaye ve yönetime göre, birbiri arasındaki ilgiyi göstermek, kimi zaman da ilimleri öğrenmede mantıklı bir yöntem izlenmesi için kolaylık sağlayacak sıralama tercih edilmiştir.

Bilgi ile değer arasında sıkı bir ilişki vardır. Dünya görüşümüz, inanç sistemimiz, sanat ve estetik yaşantımızın ürünleri, kişiliğimizin de etkisiyle olayları yorumlamada itici bir güç olmaktadır. Çünkü bilinen herhangi bir şey, onu bilene, her zaman sistemli, kanıtlanmış gibi görünmüştür. Her yabancı bilgi sistemi de, aynı biçimde, çelişkili, dolayısıyla bireylerin doğru ya da bilgi olduğuna inandıkları şeylerin toplumsal ortam tarafından belirlendiği değilse bile etkilendiği düşüncesi, yeni bir görüş değildir.

Demek ki, her bilgi olayı, bir suje-obje ilişkisine dayanır. Bilginin suje-obje ilişkisi içinde ortaya çıkması, sujenin bir objeyi kavraması onu yorumlaması demek olur. Bu nedenle her bilgi ve her bilgi yargısı, bir varlık ve bir obje yorumu ifade eder. Örneğin önümde duran su masa dört köşelidir dediğimde bir obje hakkında bir yorumu dile getirmektedirim.

Sonuç olarak bilginin nasıl meydana geldiği, hangi aşamalardan sonra

doğru ve güvenilir olmaya hak kazandığı, Râzî özelinde aktarılmaya çalışılan eserde takip edilen yöntemin isabetli olduğu müşâhede edilmiştir. Öyle ki, hem başlıkların yerinde olması, hem muhtevanın geniş ve anlaşılır bilgilerle oluşturulması, bu sözleri destekler mâhiyettir. Ayrıca yazarın eserinde, her bir konudan sonra değerlendirme yapması ve bunun konuyu özetler bir içeriğe sahip olması onun birçok alanda bilgi sahibi olduğuna delalet ettiği söylenebilir. Eserin, kavram üzerinde çalışma yapmak isteyen araştırmacılara yöntem ve bilgi açısından ışık tutacağı düşünülmektedir.

